

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ З ІНШИМИ ПРИНЦИПАМИ ПРАВА

CORRELATION OF THE PRINCIPLE OF LEGAL DETERMINATION WITH OTHER PRINCIPLES OF LAW

Савинський С.М., аспірант відділу теорії держави і права

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України,
адвокат

Адвокатське об'єднання «ГРЕЙСЕРС»

Стаття присвячена дослідженню змісту принципу правової визначеності та особливості його співвідношення з іншими принципами права, зокрема принципом верховенства права, принципом законності, принципом законних очікувань, принципом рівності суб'єктів перед законом і судом, принципом непорушності законних прав і принципом незворотної дії закону. У статті проаналізовані доктринальні підходи щодо розуміння загальноправових принципів права та їх особливостей, зокрема встановлено, що загальноправові принципи є основою системи права, всіх її галузей та інститутів, на них базується правове регулювання правовідносин, вони сприяють єдності та стабільності діючої системи права. У статті також визначено, що принцип правової визначеності має загальний, універсальний характер і поширює свою дію на всі галузі української системи права, оскільки, передбачає вимоги стабільності, чіткості, ясності та недвозначності до правової норми, що являються критеріями її конституційності. Встановлено, що у межах вітчизняної правової доктрини правова визначеність може бути визначена як принцип права, а саме принцип-ідея, що здійснює особливий вплив на правове регулювання, та здійснює такі функції як: забезпечення передбачуваності правозастосовного процесу, а також виправдання законних очікувань громадян. Зміст принципу правової визначеності розкривається через сукупність вимог до яких належать: ясність, точність, недвозначність і несуперечність норм права, стабільність правовідносин, чіткість порядку дії нормативно-правового акта, стійкість правозастосовних актів та актів реалізації права.

Автором зроблений висновок про те, що принцип правової визначеності має системні зв'язки з іншими принципами права, насамперед, з такими принципами, як верховенства права, рівності перед законом і судом, непорушності законних прав, законних очікувань, незворотної дії закону, дозволяє зробити висновок про те, що принцип правової визначеності створює необхідну та міцну основу для реалізації та дотримання зазначених принципів. Вказані принципи є взаємопов'язаними та взаємобумовленими, у процесі правозастосування колізія з-поміж них неможлива, а порушення одного їх тягне порушення іншого. Крім того, на думку автора статті, саме у взаємодії принципу правової визначеності з іншими принципами права формується та діє ефективний правовий механізм, який спрямований на забезпечення дії верховенства права та гарантування дії стандартів законодавства та судочинства.

Ключові слова: принципи права, система принципів права, принцип верховенства права, принцип законності, правова визначеність, поєднання, правове регулювання, нормативний акт.

The article is devoted to the study of the content of the principle of legal certainty and the peculiarities of its relationship with other principles of law, in particular the principle of the rule of law, the principle of legality, the principle of legitimate expectations, the principle of equality of subjects before the law and the court, the principle of inviolability of legal rights and the principle of irreversibility of the law. The article analyzes the doctrinal approaches to the understanding of the general legal principles of law and their features, in particular, it is established that the general legal principles are the basis of the legal system, all its branches and institutions, legal regulation of legal relations is based on them, they contribute to the unity and stability of the existing legal system. The article also defines that the principle of legal certainty has a general, universal character and extends its effect to all branches of the Ukrainian legal system, since it provides for the requirements of stability, clarity, clarity and ambiguity to a legal norm, which are criteria for its constitutionality. It has been established that within the framework of domestic legal doctrine, legal certainty can be defined as a principle of law, namely a principle-idea that has a special influence on legal regulation and performs such functions as: ensuring the predictability of the law enforcement process, as well as justifying the legitimate expectations of citizens. The content of the principle of legal certainty is revealed through a set of requirements, which include: clarity, accuracy, unambiguity and non-contradiction of legal norms, stability of legal relations, clarity of the order of operation of a normative-legal act, stability of law-enforcement acts and acts of law implementation.

The author concluded that the principle of legal certainty has systemic connections with other principles of law, primarily with such principles as the rule of law, equality before the law and the court, the inviolability of legal rights, legitimate expectations, the irreversibility of the law, allows us to conclude that the principle of legal certainty creates a necessary and solid basis for the implementation and observance of these principles. These principles are interrelated and mutually conditioned, in the process of law enforcement, a collision between them is impossible, and the violation of one of them leads to the violation of the other. In addition, according to the author of the article, it is precisely in the interaction of the principle of legal certainty with other principles of law that an effective legal mechanism is formed and operates, which is aimed at ensuring the operation of the rule of law and guaranteeing the operation of legislation and judicial standards.

Key words: principles of law, system of principles of law, principle of rule of law, principle of legality, legal certainty, combination, legal regulation, normative act.

Постановка проблеми. Принцип правової визначеності формулює вимогу визначеності, ясності, недвозначності правової норми, зокрема, її точності і відсутності колізій у системі правового регулювання. Роль принципу правової визначеності в правовому регулюванні є, на нашу думку, надзвичайно важливою, зазначений принцип передбачає для учасників відповідних правовідносин можливість у розумних межах передбачати наслідки своєї поведінки та бути впевненими у незмінності свого офіційно визнаного статусу.

Співвідношення принципу правової визначеності з іншими принципами права є актуальним питанням, враховуючи наявність різних доктринальних підходів як до

визначення місця принципу правової визначеності в системі принципів права, так і в цілому до класифікації відповідних принципів. Питання співвідношення принципу правової визначеності з іншими принципами права дискусійних у сучасній юридичній науці. На нашу думку, зазначене пояснюється тим, що принцип правової визначеності має високий ступінь абстрактності, що дозволяє різним науковцям вкладати в його зміст різні ознаки та акцентувати увагу на різних ключових параметрах від яких, у свою чергу, залежать співвідношення з іншими принципами права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти співвідношення принципу правової визначеності

з іншими принципами права, та, зокрема, складовими верховенства права досліджували такі вітчизняні науковці як: Л.Л. Богачова, І.А. Боровська, С.П. Головатий, П.Д. Гуйван, О.А. Золотарьова, С.В. Лінецький, Ю.І. Матвєєва, С.П. Погребняк, А.М. Примака, П.М. Рабінович, В.Д. Ткаченко та інші.

Метою статті є дослідження змісту принципу правової визначеності та особливості його співвідношення з іншими принципами права.

Виклад основного матеріалу. У правовій доктрині виділяють три підходи до розуміння поняття «принципи права»: традиційний, романо-німецький та англосаксонський, водночас, при всій різноманітності визначень принципів права зміст їх у цілому однаковий, який зводиться до того, що принципи права є керівними ідеями, що характеризують зміст права, його сутність та призначення у суспільстві. З однієї сторони, принципи права виражають закономірності права, а з іншої – являють собою найбільш загальні норми, які діють у сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів права [1, с. 518].

Принципи права формуються суб'єктами правотворчої діяльності та мають засадний, нормативний, загальний характер, відображають провідні правової ідеї, зафіксовані у зовнішніх юридичних формах [2, с. 123].

Аналізуючи питання співвідношення принципу правової визначеності з іншими принципами права, насамперед, необхідно визначити місце принципу правової визначеності в системі принципів права. Класифікація принципів права за сферою, відповідно до якої виділяються загальноправові (загальні), міжгалузеві і галузеві є однією із загальноправових у теорії права.

У науковій літературі під загальноправовими принципами варто визначити такі принципи, які поширюють свою дію на всі галузі права. Загальноправові принципи є основою системи права, всіх її галузей та інститутів, на них базується правове регулювання правовідносин, вони сприяють єдності та стабільності діючої системи права. Крім того, загальноправові принципи права характерні для всіх правових порядків, вони є універсальними в будь-яких соціально-економічних та історичних умовах. Здійснення класифікації загальноправових принципів права кожним вченим є унікальною, проте можна виділити принципи права, які традиційно відносять до загальноправових, універсальних зокрема: принцип справедливості, принцип гуманізму, принцип рівності, принцип демократизму, принцип законності, принцип незворотності дії закону, принцип непорушності законних прав, принцип законних очікувань [3, с. 144].

Принцип правової визначеності є одним із системоутворюючих принципів правового регулювання. Враховуючи те, що принцип правової визначеності повинен відповідати вимогам ясності, чіткості, стабільності та несуперечності, а механізм його дії має бути зрозумілим суб'єктам відповідних правовідносин із змісту конкретного положення нормативно-правового акту або системи, що знаходяться у взаємозв'язку нормативних положень. Принцип правової визначеності поширює свою дію на всі галузі української системи права, оскільки, передбачає вимоги стабільності, чіткості, ясності та недвозначності до правової норми, що являються критеріями її конституційності [4, с. 96]. Крім того, дія принципу правової визначеності поширюється на всі елементи механізму правового регулювання. Вказане дозволяє зробити висновок про те, що принцип правової визначеності варто відносити до загальноправових, спеціально юридичних принципів права.

Крім того, як обґрунтовано зазначає С.П. Погребняк, принцип правової визначеності слід розглядати як спеціально юридичних принципів права, який ґрунтується на принципі верховенства права. Сутність принципу правової визначеності вчений розглядає через призму його складових елементів, які, у свою чергу, поділяються на дві

групи: вимоги до нормативних актів; вимоги до застосування нормативно-правових актів. Серед основних вимог принципу правової визначеності науковець пропонує виділяти: доступність (зрозумілість), несуперечливість, обов'язковість оприлюднення нормативно-правових актів, заборона зворотної сили нормативних актів, послідовності правотворчості, розумної стабільності права [5, с. 35–36].

Таким чином, у межах вітчизняної правової доктрини правова визначеність може бути визначена як принцип права, а саме принцип-ідея, що здійснює особливий вплив на правове регулювання, та здійснює такі функції як: забезпечення передбачуваності правозастосовного процесу, а також виправдання законних очікувань громадян. Цей принцип є загальним для всього правового регулювання і відноситься до всіх норм права, а також до практики його застосування. Враховуючи зазначене, можна вести мову про взаємозв'язок та взаємообумовленість принципу правової визначеності з такими загальноправовими принципами як: верховенства права, рівності суб'єктів перед законом і судом, непорушності законних прав, незворотності дії закону, законних очікувань тощо.

Щодо співвідношення принципу правової визначеності та принципу верховенства права необхідно зазначити наступне. Принципи правової визначеності та верховенства права перебувають у нерозривному взаємообумовленому зв'язку між собою. Принцип верховенства права є об'ємним принципом, що складається з кількох елементів: законності, правової визначеності, правової ефективності та балансу інтересів (пропорційності) [6, с. 64]. На думку П.Д. Гуйвана правова визначеність є складовою принципу верховенства права Європейський суд з прав людини розглядаючи справи, неодноразово вказував, що правова визначеність є компонентом верховенства права (англ. «rule of law»), закріпленого у статті 3 Статуту Ради Європи і преамбулі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (рішення від 25 липня 2002 року у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України [7] та рішення від 20 травня 2010 року у справі «Курочкин проти України» [8]). Європейський суд з прав людини розглядає правову визначеність як принцип права, який, формально не закріплений у нормативно-правових актах [9, с. 13].

Водночас, у даному аспекті важливо наголосити на тому, що незважаючи на те, що як у правовій доктрині, так і на практиці, зокрема, рішеннях Європейського суду з прав людини правова визначеність є складовою частиною принципу верховенства права, визначеність права не втрачає значення самостійного принципу права [10].

Як невід'ємна складова принципу верховенства права правова визначеність знаходить свій прояв у встановленні вимог до визначеності правової норми на етапах її створення та застосування. Взаємообумовленість цих принципів полягає в тому, що за умови єдності чинників, які визначають динаміку та статику правового регулювання можливим є гарантування сталості та стабільності правовідносин, а також діяльності суспільства та держави. Ми вважаємо обґрунтованою позицію П.Д. Гуйвана та Ю.І. Матвєєвої, які пропонують кваліфікувати віднесення визначеності права до складових елементів принципу верховенства права саме як певну європейську традицію, що базується на демократичних чинниках, а не як правову дефініцію [9, с. 13; 4, с. 96].

Принцип правової визначеності та принцип рівності суб'єктів права також тісно взаємопов'язані. Із перерахованих вище ознак принципу правової визначеності, визначеність норми права є основною, оскільки від її ясного, точного, недвозначного та несуперечливого змісту багато в чому залежить як чітке функціонування всього механізму правового регулювання, так і забезпечення принципу рівності суб'єктів права. Зокрема, точність означає суворе відповідність формулювань норми права уста-

леним юридичним поняттям, конструкціям, термінам; ясність передбачає адекватне сприйняття змісту норми права усіма суб'єктами права; недвозначність передбачає повноту та конкретність змісту норми права; несуперечність означає її узгодженість із системою чинного правового регулювання (тобто відсутність колізій) [11, с. 76].

В основі принципу рівності лежить одна із фундаментальних загальнолюдських та універсальних ідей. Цей принцип, поряд із принципами гуманізму та справедливості відноситься до загальноправових принципів. У той час як принцип правової визначеності є спеціально юридичним принципом, його умовно можна назвати одним з найважливіших інструментів, завдяки якому реалізується принцип рівності. Порушення принципу правової визначеності у аспекті визначеності норми права завжди тягне за собою порушення принципу рівності. У свою чергу, порушення принципу рівності, буде підривати почуття впевненості та захищеності суб'єктів правовідносин а, отже, становити проблему у правовому регулюванні, що впливатиме, у тому числі, на правову визначеність як його результат. Таким чином, принцип правової визначеності створює необхідну основу для реалізації та дотримання принципу рівності перед законом і судом.

Щодо співвідношення принципу правової визначеності з принципом законності, то необхідно зазначити, що враховуючи те, що принцип правової визначеності першопочатково був сформований суб'єктами міжнародно правової діяльності (правотворчої, правотлумачної, правозастосовної), тобто, дія зазначеного принципу поширювалась на більш широке коло суб'єктів, порівняно з дією національного законодавства. Л.А. Луць вказує, що категорія «правова визначеність» є більш прийнятною для відображення універсальних або регіональних правових явищ, у свою чергу, принцип законності є притаманним для використання у національних правових системах [12, с. 26].

Принцип правової визначеності також можна співвіднести з принципом непорушності законних і закріплених прав. Зазначений принцип Ю.І. Матвеева визначає як неможливість внесення будь-яких обмежень або застережень щодо тих прав, які визнані та зафіксовані у нормативно-правових актах [13, с. 52]. Зазначене передбачене положеннями статті 22 Конституції України відповідно до якої: «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [14]. Таким чином, положеннями Основного Закону України встановлена заборона на зміну законів, якщо вони зменшують обсяг закріплених прав.

Принцип правової визначеності часто ототожнюють із принципом законних очікувань. Варто зазначити, що принцип законних очікувань належить до тієї групи принципів, які були сформульовані не законодавцем, а розроблені судовою практикою та правовою доктриною. Зокрема, для визначення змісту принципу законних очікувань доцільно навести рішення Суду справедливості у справі «Державне управління фінансами проти промисловості Південної Італії та інші». По-перше необхідно вказати про те, що функцією Суду справедливості є дотримання «*acquis communautaire*» – «спільного доробку» держав-членів Європейського Союзу у тлумаченні та засто-

суванні норм права. Відповідно до зазначеного рішення Суд справедливості вказав, що інтерпретація положень, що розглядалися, відповідають принципу законних очікувань та принципу правової визначеності, враховуючи які вплив європейської спільноти на законодавство має бути ясним і передбачуваним для тих, на кого воно поширюється [15]. У ще одному своєму рішенні Суд справедливості зробив висновок про те, що дострокове набрання чинності актом можливе лише у випадку крайньої необхідності певного законодавства та за умови, що законні очікування суб'єктів правовідносин, на які поширюються нові положення, належним чином забезпечені (рішення у справі «Вейнгут Густав Декер проти Головного митного відомства Ландау» [16]).

Принцип правової визначеності також нерозривно пов'язаний з принципом незворотної дії закону. Принцип незворотної дії визначений у статті 58 Основного Закону України згідно із положеннями якої: «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може нести відповідальність за діяння, що були вчинені в час, коли закон не визнавав їх протиправними» [14]. Разом із цим, чинним законодавством України передбачено зворотню дію закону в часі виключно у разі якщо він скасовує чи пом'якшує відповідальність особи. Тобто, до особи застосовується новий закон, що скасовує чи пом'якшує її відповідальність за діяння, яке було вчинене в момент чинності старого закону. Отже, принцип незворотності закону в часу становить певну гарантію певності особи у власність безпеці та своєму майбутньому, що, у свою чергу, є запорукою довіри особи до держави.

Висновки. у межах вітчизняної правової доктрини правова визначеність може бути визначена як принцип права, а саме принцип-ідея, що здійснює особливий вплив на правове регулювання, та здійснює такі функції як: забезпечення передбачуваності правозастосовного процесу, а також виправдання законних очікувань громадян. Принцип правової визначеності являє собою сукупність вимог, до яких належать: точність, ясність, недвозначність і несуперечність норм права, чіткість порядку дії нормативно-правового акта, стабільність правовідносин стійкість, правозастосовних актів та актів реалізації права.

Визначення принципу правової визначеності як одного із загальноновизнаних принципів вказує, насамперед, на функціональних зв'язок з іншими принципами. Принцип правової визначеності має системні зв'язки з іншими принципами права, насамперед, з такими принципами, як верховенства права, рівності перед законом і судом, непорушності законних прав, законних очікувань, незворотної дії закону, дозволяє зробити висновок про те, що принцип правової визначеності створює необхідну та міцну основу для реалізації та дотримання зазначених принципів. Зазначені загальноправові принципи є взаємопов'язаними та взаємообумовленими, у процесі правозастосування колізія з-поміж них неможлива, а порушення одного їх тягне порушення іншого.

Саме у взаємодії принципу правової визначеності з іншими принципами права формується та діє ефективний правовий механізм, який спрямований на забезпечення дії верховенства права та гарантування дії стандартів законодавства та судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2016. 584 с.
2. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). Київ: Атіка, 2015. 412 с.
3. Козюбра М.І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України: юридичний журнал*. 2017. Випуск 11. С. 142–164.
4. Матвеева Ю.І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 93–97.

5. Погребняк С. Принцип верховенства права: деякі теоретичні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 1 (44). С. 26–36.
6. Падалка Р.О. Верховенство права як основоположний принцип права: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 195 с.
7. Рішення Європейського суду з прав людини від 20 травня 2010 року у справі «Курочкін проти України», заява № 42276/08. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_841#Text (дата звернення: 14.11.2024).
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 25 липня 2002 року у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України», заява № 48553/99. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043#Text (дата звернення: 14.11.2024).
9. Гуйван П.Д. Правова визначеність як складова частина принципу верховенства права. *Альманах міжнародного права*. 2017. Випуск 17. С. 11–21.
10. Богачова Л.Л. Принцип правової визначеності в Європейському і національному праві (змістовна характеристика). Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74 (дата звернення: 14.11.2024).
11. Подорожна Т.С., Котуха О.С. Реалізація принципу правової визначеності крізь призму захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія: Юридичні науки*. 2021. № 10. С. 72–80. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1000/948> (дата звернення: 14.11.2024).
12. Луць Л.А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 21–27. URL: http://lsej.org.ua/8_2023/2.pdf (дата звернення: 14.11.2024).
13. Матвеева Ю.І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: дисертація подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ: 2019. 220 с.
14. Конституція України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 року. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.11.2024).
15. Judgment of the Court (Third Chamber) of 12 November 1981. Amministrazione delle finanze dello Stato v Srl Meridionale Industria Salumi and others ; Ditta Italo Orlandi & Figlio and Ditta Vincenzo Divella v Amministrazione delle finanze dello Stato. References for a preliminary ruling: Corte suprema di Cassazione – Italy. Post-clearance recovery of import or export duties. Joined cases 212 to 217/80. *Official web-site of European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61980CJ0212> (дата звернення: 14.11.2024).
16. Judgment of the Court of 25 January 1979. Weingut Gustav Decker KG v Hauptzollamt Landau. Reference for a preliminary ruling: Bundesfinanzhof – Germany. Publication of regulations. Case 99/78. *Official web-site of European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61978CJ0099> (дата звернення: 14.11.2024).